

DYNAMIEK EN DIAGNOSE

Diagnostisch kijken in het sociaal werk

Henk Geertsema en Gerbrand Kloppenburg. Boom/lemma 2011

Platformgroep Theorieontwikkeling Sociale Veranderkunde

Kring Andragologie 5 Juni 2020

Onderstaand is het eindverslag van de bespreking van de publicatie van het boek *Dynamiek en diagnose* van Henk Geertsema en Gerbrand Kloppenburg (2011) in de Platformgroep van de Kring Andragologie van de Universiteit van Amsterdam. De deelnemers waren Wilfred Diekmann, Nelly Labrie, Dhian Sioe Li, Marcel van Eck, Henk Geertsema, Jaap Ikink en Gerard Donkers. Het verslag bestaat uit letterlijke citaten van het op schrift gestelde commentaar van de groepsleden en van het verslag dat Nelly Labrie van de bespreking heeft gemaakt. De kernvragen van de Platformgroep vormen de kapstok van het verslag (Zie 'Platformgroep *Theorieontwikkeling Sociale Veranderkunde. Kansen en mogelijkheden*' (juni 2020) zie www.zelfregie.com bij 'Documenten').

De platformgroep houdt zich aanbevolen voor commentaar van mensen die niet aan de discussie hebben deelgenomen. Stuur je commentaar naar gdonkers@telfort.nl

Algemene opmerkingen over de publicatie

Wilfred: Ik heb dit boek beleefd als een heel mooie en degelijke introductie in het sociaal werk. De behandeling van de vele aspecten en invalshoeken vormen in combinatie met de diverse casuïstiek een interessant en tamelijk compleet beeld. Daarbij zijn de belangrijkste theoretische invalshoeken en literatuur verwerkt. Ik vind het daarom jammer dat het boek zijn weg niet heeft kunnen vinden in (vooral) onderwijsland.

Dhian: Het boek heeft als ondertitel *Diagnostisch kijken in het sociaal werk*. Sociaal werk gaat over veranderen en interveniëren en over subject en object. Het gaat uit van de sociaal werker (die intervenueert), maar tegelijk ook van de cliënt die ook intervenueert. De insteek is diagnostisch leren kijken of nog kernachtiger LEREN KIJKEN. Het boek biedt in een notendop een breed (compleet?) overzicht van denken en denkers die vanuit persoonsperspectief kijken naar wat er eigenlijk allemaal meespeelt als je doelgericht wilt veranderen. Een zinvol overzicht voor de sociale verandekunde: wat kan er allemaal meespelen en mee resoneren.

Gerard: Vooraf zou ik willen zeggen dat ik in 2010 door Henk Geertsema en Gerbrand Kloppenburg ben gevraagd om commentaar te leveren op het manuscript van dit boek. Mijn beoordeling toen was kritisch: vooronderstellingen en uitgangspunten van hun benadering worden niet voldoende verhelderd, de benadering is weinig constructief en kritisch-reflectief, de benadering is gefragmenteerd en ik mis concrete inhoudelijke analyses van sociale vraagstukken waarbij de wijze van handelen van actoren in hun onderlinge dialoog zijn opgenomen en ik vond het een beschrijvend en verklarend diagnostisch denkmodel waarin het interventiegericht handelen onderbelicht is. Ik vond het manuscript te abstract en in theoretische zin onvoldoende handelingsgericht.

Nu lees ik het resultaat en ik vind dat er veel aan het manuscript op de genoemde punten is verbeterd. Het boek is rijk aan inzichten uit een brede selectie van literatuur en levert een bijdrage aan systemische diagnostiek als onderdeel van sociaalverandekundig handelen. Maar ondanks de nuancerende stijl van redeneren, blijf ik toch met een aantal vragen zitten die ik probeer voor mezelf helder te krijgen. Misschien heeft mijn moeilijkheid om goed helder te krijgen wat ik in het boek discutabel vind, vooral te maken met vaak helder geformuleerde inzichten en uitgangspunten die alleen niet *consistent* in de tekst worden vastgehouden. Er is sprake van veel tegenstrijdige informatie uit verschillende invalshoeken, informatie die onvoldoende wordt bewerkt tot een logisch samenhangend geheel. Dat roept bij mij verwarring op. Ik zal proberen mijn verwarring te verhelderen bij het bespreken van de zes aandachtspunten op grond waarvan we publicaties nader bestuderen.

Nelly: Ik vond het een heel compleet werk in wat er allemaal is aangehaald en naar voren komt. Eigenlijk mis ik niets. Als ik al lezende iets miste, zoals bijvoorbeeld de grensdiscussie, staat die dan twee pagina's verder beschreven.

Reflectie op de aandachtspunten

1. Wetenschappelijke onderbouwing vanuit interdisciplinair perspectief

(1a) Onderbouwing vanuit wetenschappelijk onderzoek

Nelly: Het werk is vooral opgebouwd met een breed scala aan onderliggende (wetenschappelijke) publicaties. Daarin komt het op mij als 'compleet' over. Er is bij mij sprake van veel herkenning en de geschiedenis passeert de revue. In het algemeen vind ik de sociale verandkunde hierin terug, vooral in de context van 'maatschappelijk werk'. Maatschappelijk werk/sociaal werk is sociale verandkunde, maar sociale verandkunde is breder dan maatschappelijk/sociaal werk.

Marcel: De auteurs dragen vele verschillende op wetenschap gebaseerde theorieën aan die leiden tot een soort opbouw naar een planmatige en systematische manier van kijken. Hierbij lijkt de handelingsvraag, de 'hoe vraag', wat naar de achtergrond te zijn verschoven. Het boek is een soort samenraapsel van verschillende theoretische concepten waarbij de auteurs duidelijk willen maken dat er op een systemische manier naar de praktijk gekeken kan worden.

Gerard: Er wordt in het boek verwezen naar veel wetenschappelijke publicaties uit het heden en vooral ook uit het verleden van sociaal werk. Herkenbaar zijn onder meer veel verworven inzichten uit het promotieonderzoek van Henk Geertsema. Er is sprake van een uitgebreide literatuurlijst waarin ook sociaal verandkundige, c.q. andragologische literatuur in is opgenomen. De aangedragen theorie van het diagnosemodel is evenwel niet gebaseerd op praktijkgericht handelingsonderzoek. In die zin blijft het een abstract-theoretische verhandeling.

(1b) Wetenschappelijkheid als criterium

Nelly: Wordt de wetenschappelijkheid in de publicatie ook overwogen en verantwoord? Dat zie ik minder terugkomen. Het is welhaast een opsomming. Heel waardevol, maar ik herken geen expliciete 'keuzes' daarin.

Marcel: Er wordt geen evidence based methodiek aangereikt. Dit is kennelijk ook niet de doelstelling van het boek geweest. Het boek lijkt vooral bedoeld voor de praktijk.

Gerard: De wetenschappelijkheid van de publicatie wordt naar mijn bevinding niet overwogen en verantwoord. Waarschijnlijk hangt dit samen met het beoogde praktische doel ervan, namelijk een kader te bieden voor diagnostiek ten behoeve van de praktijk. Praktische bruikbaarheid van het model is dan ook een belangrijk toetscriterium van de relevantie van het boek.

(1c) Interdisciplinaire perspectiefwisseling

Een boek vanuit het perspectief van sociaal werk

Nelly: Is er in de theorievorming en in het empirisch onderzoeksmateriaal waarnaar wordt verwezen, sprake van interdisciplinaire perspectiefwisseling? Het boek gaat vooral om het perspectief van het sociaal werk. In die zin is het niet interdisciplinair georiënteerd. Interdisciplinariteit wordt uitgewerkt vanuit het perspectief van het sociaal werk.

Marcel: Er worden diverse onderzoeken aangehaald. Zoals heel vaak in literatuur over social work valt te lezen is, dat het sociologisch perspectief de overhand heeft.

Henk (auteur van het boek): We hebben het inderdaad uitgewerkt vanuit het sociaal werk. Op de hogeschool is het in de master 'Interprofessioneel werken met jeugdigen' een van de boeken is geweest, die de gedachtenvorming heeft bepaald tussen leraren, verpleegkundigen, sociaal werkers. Ook orthopedagogen zeiden het interessant te vinden om de systeemperspectieven, modaliteitperspectieven en dynamiek perspectief met elkaar verbonden te zien. Maar zo is het boek niet uitgewerkt. Het boek was voor sociaal werk. Als we er in de kring wat mee zouden willen doen, zou je het boek moeten losmaken van sociaal werk en het opnieuw formuleren, opdat het interdisciplinair gehanteerd kan worden.

Wel multidisciplinair, maar te weinig systemisch interdisciplinair ingebed

Gerard: Er is in het boek tot op zekere hoogte sprake van een multidisciplinaire oriëntatie. Sowieso is er sprake van een brede visie op systeemdenken vanuit verschillende wetenschappelijke perspectieven. Naast systeemtheoretische inzichten worden ook handelingstheoretische invalshoeken aan de orde gesteld en wordt gepoogd deze beide invalshoeken met elkaar te verbinden. In het vervolg zal ik proberen te verhelderen dat er wat betreft dat inter-disciplinair denken nog wel wat te sleutelen valt.

Wilfred: Een systeembenadering zou m.i. leiden tot het volgende beeld waar het gaat om grip te krijgen op de situaties die begrepen en veranderd 'moeten' worden. Er is sprake van een continu in beweging zijnd complex geheel van met elkaar samenhangende interacties waarop wij kunnen proberen grip te krijgen door er zo goed mogelijk en vanuit verschillende invalshoeken naar te kijken. Dit kijken vanuit verschillende invalshoeken is iets wat het boek m.i. voorbeeldig doet. Zie ook de definitie van diagnostiek op blz. 20. In het diagnostisch/assessment-proces worden steeds factoren zichtbaar die (afhankelijk van de gekozen manier van kijken) een bepaald beeld geven van factoren die (wellicht) een belangrijke rol speelden en spelen, die de situatie zoals we die aantreffen op een bepaalde manier inzichtelijk maken, en die mogelijk belangrijk zijn bij het veranderen van de situatie. Ik vind het volkomen legitiem om het boek met zoveel verschillende brillen neer te zetten, als je het kadert in een systeembenadering waarin je kunt verklaren waarom je dat zo doet, afhankelijk van de mate waarin het handig is voor jou op dat moment. Als je dat er ook bij zegt, kan ik me voorstellen dat het voor studenten beter te behappen is. Je staat aan het stuur daar waar het gaat over welke bril je wilt opzetten. Dat is de inkadering die ik mis. Ik voel het als onvermijdelijk, dat het overkoepelende model in sociaal werk een *systeembenadering* zou moeten zijn. Daarbij vind ik de invalshoek van Fritjof Capra een hele goede, omdat je daar het begrip 'zelfbepaling', waar Gerard Donkers ook op uitkomt, heel goed kan gronden.

Marcel: Ik was heel blij met het boek, met name omdat het laat zien hoe breed het sociaal werk is. Ik word in het werk dagelijks geconfronteerd met allerlei andere organisaties en instituties waarmee ik moet samenwerken. Dit is nog wel eens complexer dan het werken met cliënten zelf. Dit boek laat heel mooi zien dat we niet alleen met cliënten, maar ook met instituties te maken hebben. Een uitnodiging om systemisch te kijken naar het proces van hulpverlening op al die verschillende thema's. Het laat de complexiteit en veelzijdigheid van het werk zien zowel op klant niveau, als op institutioneel niveau. Het is echt een praktijkboek dat de praktijk heel systemisch beschrijft. Daarin onderscheidt het boek zich van andere

boeken. Hier en daar maakte dat de indeling misschien een beetje rommelig. De verschillende brillen en de samenhang daartussen had misschien iets sterker gekund. Je had expliciet kunnen beginnen met de systeembenadering.

Wilfred: Overall blijkt de affiniteit die de auteurs hebben met de systeembenadering. Maar waarom deze niet meer centraal gesteld? Nu krijgt 'systeemgericht kijken' een apart hoofdstuk, waarop elders bij gelegenheid wordt teruggekomen.

Gerard: Na een kritische analyse van de tekst merk ik dat er veel nadruk legt op analyses. Welke logica maakt dit tot een *samenhangend geheel*? Ik merk dat dat niet consistent is gebeurd vanuit tegengestelde invalshoeken. Daarmee is de analyse onvoldoende ingebed in het systemisch denken. De werker stelt hier de diagnose, niet de cliënt zelf als de primaire actor. Het binnenperspectief van de cliënt als actor ontbreekt veelal. Daardoor wordt het al snel objectivistisch. Zie aandachtspunt 2.

(1d) Aandacht voor complexe interacties tussen natuur, mens en maatschappij

Aandacht voor de trilogy of live

Marcel: Is er aandacht voor kennis uit natuur-, mens- en maatschappijwetenschappen en voor complexe interacties tussen deze drie werelden? De theorieën die worden gebruikt zijn vooral afkomstig uit de psychologie en de sociologie. Ik ben geen theorieën toegekomen uit de natuurwetenschappen.

Mijn punt is dat er in de afgelopen tien jaar veel is veranderd met betrekking tot mens, maatschappij en natuur. Dat is iets waar ik tien jaar geleden ook niet over nadacht. Nu zou dat in dit boek wel een veel nadrukkelijker plek mogen krijgen. Het gaat erg over mensen en instituties bestaande uit mensen. Vooral over mensgerichtheid en ook wel maatschappijgerichtheid, maar het natuur- of ecologisch element mis ik nog een beetje. Maar dat heeft te maken met voortschrijdend inzicht in de tijd. Anderzijds wat zegt dat dan, wat gaat de sociaal werker ermee doen, met de ecologie bijvoorbeeld? Het verruimde mijn bewustzijn als sociaal werker wel.

Wilfred: Als ik door zou gaan op de systemische inbedding van het boek, zou ik ook aspecten benoemen die ik (vooral) ontleen aan bestudering van 'The systems view of life' van Capra. Dan zou ik vooral ingaan op de mens als onderdeel van de natuur en de (daarbij aansluitende) opvattingen over cognitie en bewustzijn. Maar dat valt buiten het kader van deze beschouwing.

Vanuit delen naar geheel of vanuit het geheel naar delen

Gerard: Kenmerkend voor het sociaal werk vanaf haar eerste oorsprong is de aandacht voor de *samenhang tussen mens en omgeving* (p.42). Sociaal werk richt zich zowel op beïnvloeding van de persoon als beïnvloeding van de omgeving, als op beïnvloeding van de wisselwerking tussen beide (p.41). Een mooi uitgangspunt, maar hoe wordt dit uitgewerkt? Een belangrijk thema dat bij mij tijdens het lezen van dit boek opkomt, is het thema fragmentering van complexiteit en hoe we dat zouden kunnen voorkomen. In het boek wordt de complexiteit van systemen nadrukkelijk erkend en tegelijkertijd voortdurend in losse stukjes gehakt. De complexiteit wordt uiteengelegd in afzonderlijke elementen en vervolgens wordt benadrukt dat ze met elkaar interacteren. Met name in hoofdstuk 5 wordt dit gethematiseerd. De auteurs vragen zich af hoe die beïnvloedingen in de praktijk op elkaar ingrijpen. Ze gebruiken hiervoor onder meer het begrip 'configuratie'. Deze redeneerwijze is kenmerkend voor het boek. Belangrijk om hierbij stil te staan.

Het gaat de auteurs nadrukkelijk om een systemische diagnostiek. Biologische, psychische, sociale, economische en juridische aspecten worden op verschillende systeemniveaus onderscheiden en uitgewerkt. We zien hier een zekere relatie tot de driedeling natuur, mens en maatschappij van Fritjof Capra. De relatie tot de natuur wordt onder meer verhelderd in de uitspraak *Eén cel in een lichaam is al te beschouwen als een eenheid, die tegelijkertijd in ontwikkeling is in wisselwerking met haar omgeving* (p.18). Natuur wordt verderop in het boek echter vooral ingeperkt tot fysiologische aspecten. Het ecologisch denken heeft niet of nauwelijks een plek in de publicatie. Het wordt wel genoemd, maar de complexe interacties tussen de drie werelden is niet het focus van het boek. De aandacht voor de natuur wordt niet systematisch in het diagnostisch model opgenomen. Zo wordt ecologische verduurzaming niet als een essentieel programma of als een aparte groep van maatregelen bij de sociale politiek (p.31) genoemd.

De genoemde systemische aspecten worden vervolgens gekoppeld aan de mens (de 'totale mens') (zie ook aandachtspunt 2) en de complexiteit wordt in een schijnbaar eenvoudig beeld in een gesprek tussen werker en cliënt (p.17) verhelderd. In dit verband zou het begrip 'zelforganisatie' of 'zelfregulering' als een samenhangend concept kunnen worden genoemd. In hoofdstuk 2 laten de auteurs vooral sociologen aan het woord. Een interdisciplinaire oriëntatie zou bijvoorbeeld zelforganisatie als een centraal systeembegrip in zowel natuur-, mens- als maatschappijwetenschappen hebben opgevoerd. Kurt Lewin als systemische grondlegger van de moderne veranderkunde wordt met zijn zelfreguleringsbegrip niet ten tonele gevoerd. Kritisch-reflectieve systeemdenkers zoals Gerald Midgley zetten het begrip zelfsturing op de agenda van het nieuwe systeemdenken. Dat lijkt mij een belangrijk winstpunt. Bij aandachtspunt 2 zal ik verder ingaan op de verstrengeling van actor- en systeemdenken in het boek.

Waar ik nu bovenal de aandacht op wil richten, is de vraag hoe we dat systemisch denken het beste kunnen uitwerken. Hoewel de auteurs in het boek steeds weer de verstrengeling van aspecten laten zien (p.141), starten ze doorgaans met het benoemen van verschillende aspecten en fragmenteren ze in eerste instantie de complexe werkelijkheid. De auteurs beseffen dit en wijzen erop dat bij modelvorming er altijd sprake is van reductie van de complexe werkelijkheid (p.142). Maar ondertussen is de indeling in rijtjes wel gemaakt en zijn afzonderlijke elementen uit hun systemische samenhang gehaald. Hoe wordt die indeling vanuit die onderlinge verstrengeling verantwoord? Vanuit welk samenhangend concept is er in en tussen de onderscheidende aspecten van hoofdstuk 4 (fysiologisch, fysisch-psychisch, psychisch, sociaal, economisch, juridisch, ethisch-pistisch, historisch en talig) sprake van interactionele processen? De auteurs schrijven:

In dit boek wordt een vereenvoudiging van de complexe werkelijkheid die de sociaal werker aantreft aangebracht door te schematiseren (p.137).

Een andere wijze van redeneren zou kunnen zijn, dat je vertrekt vanuit een verondersteld samenhangbegrip (een concept) en dat je vervolgens in dat samenhangconcept onderscheidende elementen gaat uitwerken. Dat ga je in een omgekeerde richting te werk. Je kunt spreken van afzonderlijke aspecten, deelsystemen, elementen als kapstukken en scheidingspunten. Je zou ook kunnen redeneren vanuit *dimensies met tegenpolen*. Dit

denken in een continuüm van tegenpolen richt de aandacht al meer op het zoeken naar samenhang. Je kunt ook spreken in termen van *processen naar tijd en ruimte* en spreken van *scheiden en verbinden van tegenpolen*. Dat is de optie die ik zelf verkies. Vergelijken we dit met de vraag van de auteurs in hoofdstuk 5 (p. 194) naar de grenzen in het systeem tussen verstrengeling/verbonden zijn en de autonomie van haar delen, dan volgt weer een rijtje afgrenzingscriteria en wordt er niet geanalyseerd in termen van tegenpolen die tegelijkertijd aanwezig blijven.

Mijn vraag is dus: Hoe kunnen we recht doen aan de complexe wijze waarop systemische interactieprocessen in de werkelijkheid daadwerkelijk functioneren? Hoe brengen we het proces van scheiden en verbinden van elementen het beste in beeld? Bij vraag 4 zal ik verder ingaan op het systemisch denken zoals dat in het boek gestalte krijgt.

Henk (auteur van het boek): Het punt van de ecologie is een punt waar ik zelf erg over aan het nadenken ben. Wat kan ik als sociaal werker eigenlijk gaan doen? Ik ken wel voorbeelden, waarbij ik het toen niet zo noemde, maar nu wel als een ecologisch georiënteerde interventie zou kunnen zien. Maar het is wel lastig, tenzij de sociale verandering echt een bijdrage gaat leveren aan een vergaande verandering van deze samenleving. Dan lopen we gelijk aan tegen het grote vraagstuk waaraan de andragologie indertijd aan ten onder ging: de *ideologie kritiek*. Daar ontstond een grote spraakverwarring en die wil ik niet terug. Hoe voorkomen we door ecologie in de sociale verandering in te brengen dat het ideologie wordt en de sociaal werker niet weet wat ermee te moeten en zich voelt falen en de client zich ook voelt falen?

Jaap: Ik zie geen enkel probleem in het ecologische vraagstuk, omdat de studenten die wij nu binnen hebben heel anders tegen het begrip ecologie en duurzaamheid aankijken dan hoe onze generatie zichzelf in het beroep heeft gesocialiseerd. Ik merk dat studenten nu heel anders met omgevings- en duurzaamheidsvraagstukken bezig zijn en daar ook vanuit hun eigen professionele identiteit verschil in willen maken. Ik denk dat we het vraagstuk van ecologie goed kunnen verbinden met de denklijn en de theoretische lijn die in dit boek op een heel zorgvuldige manier tot stand is gekomen.

2. Interventiegericht ingaan op hedendaagse maatschappelijke vraagstukken

(2a) Probleemstelling van het boek

Nelly: Is er in de publicatie sprake van een heldere probleemstelling en heeft deze probleemstelling betrekking op een belangrijk hedendaags maatschappelijk vraagstuk? De publicatie biedt vooral veel waardevolle handvatten en onderbouwing om 'onderzoekend te leren kijken'.

Marcel: Het boek heeft geen duidelijke probleemstelling als uitgangspunt. Ik denk dat de auteurs vooral willen bereiken dat sociaal werkers breed moeten kijken zowel op cliëntniveau als op institutioneel niveau. Dit maakt het boek waardevol. Het nodigt uit om holistisch te reflecteren op de praktijk, hoewel ik denk dat dit nog verder uitgewerkt zou kunnen worden.

Gerard: Wat is het probleem dat de auteurs zien en dat ze met dit boek willen oplossen? Welk maatschappelijk vraagstuk is hier eigenlijk aan de orde? Dat sociaal werkers niet voldoende systeemgericht zouden handelen? Dat ze een diagnostisch model missen in hun gesprek met de cliënten? In hoeverre wordt dit als probleem verhelderd en onderbouwd? De auteurs veronderstellen wel wat snel de maatschappelijke en ook theoretische relevantie van een dergelijk model. Maar stellen werkers in de praktijk op deze manier hun diagnose? Hoe doen ze dat dan en waar liggen de tekorten? Tot hoe ver reikt voor de auteurs de door hen erkende discretionaire ruimte in hun diagnostisch model? Lopen ze deze punten allemaal na of zouden ze dat moeten doen? Of doen ze dat meer op hun professionele intuïtie? Wordt dit bevraagd en onderzocht? Wat is de waarde van zo'n beschrijvend en verklarend model?

Henk (auteur van het boek): Ik zou het boek nu anders hebben geschreven. Ik zou dingen eruit hebben gelaten en andere dingen naar voren hebben gehaald. De hele ecologische discussie die wij voeren, speelde in 2010 in het sociaal werk niet zo expliciet. In die zin is het een gedateerd boek. In 2010/2011 speelde de vraag of de sociale beroepen zich steeds verder zouden differentiëren of teruggaan naar een identiteit. Dat was het debat en ook of we het sociaal werk niet te veel psychologisch georiënteerd vonden, te therapeutiserend. Moesten we niet veel meer kijken naar het samenleven van mensen en de problematiek in het samenleven? Ondertussen is het vak weer verdere geëvolueerd en zijn er andere besluiten genomen, dus zou het een ander boek worden.

(2b) Interventiegericht actorenperspectief

Nelly: Is er in de oriëntatie op deze probleemstelling sprake van een interventiegericht actorenperspectief op veranderen? Dat zit wel ingebouwd, omdat het inherent is aan het sociaal werk. Daar kun je specifieker op inzoomen. Daar kan de publicatie, met name de voorbeelden, systematisch mee geconfronteerd worden. In dat kader mis ik de persoonsgerichte invalshoek: aandacht voor alle afwegingen, rationeel of emotioneel, die in de mens omgaan. De interne dialoog komt niet naar voren.

Marcel: In mijn ogen is er sprake van een interventiegericht actorenperspectief.

Persoon-omgeving model van denken

Gerard: Ik heb het maatschappelijk werk altijd een mooie werksoort gevonden, omdat het persoon/omgeving model van denken waarin subject en object verweven zijn,

theorie/praktijk verbonden, omgevingsbeïnvloeding en zelf beïnvloeding, zelfreflectie, sociaal, maatschappelijk materieel immaterieel...al dit soort tegenstellingen probeert men op de een of andere manier in de identiteit van het maatschappelijk werk te benoemen. Dat doet Henk ook in zijn werk. Daarmee past systeemdenken naadloos in dat concept, wat historisch gezien ook behoort tot de identiteit van het werk. Dat beschrijft Henk in zijn proefschrift. Dus niet 'therapeutiseren', maar ook niet 'sociologiseren'. We zoeken naar de verhouding tussen individu en omgeving.

Jaap: Ik deel die analyse met je, maar ik zie ook dat de afgelopen 15 jaar, dat ideologisch model dat jij schetst van het maatschappelijk werk, voor een deel ontmanteld is in de bureaucrativering en de polarisering.

Gerard: Daarom is de vraag van Henk in zijn proefschrift over de identiteit van het maatschappelijk werk in de loop van de historie gezien, zo belangrijk. Hij kijkt breder. Hij ziet een lijn in ontwikkeling en dat is heel belangrijk, opdat we niet in de waan van de dag blijven steken.

Verbinding systeemgericht en handelingsgericht denken kenmerkt de identiteit

Gerard: In de complexiteit van het systeemdenken in het maatschappelijk werk moeten we ook het handelingsgericht denken opnemen. Die beide polen – handelaar en systeem – moeten als belangrijke deelsystemen worden onderkend en niet weggemoffeld. Ik vergelijk dat met het functioneren van de bacteriële cel, zoals Fritjof Capra dat beschrijft. Enerzijds onderscheidt het zich als een autopoietisch systeem en anderzijds is er een constante interactie met en afhankelijkheid van de omgeving. Dat vraagt per definitie om een scheiding die je kunt aanbrengen tussen die twee delen van het complexe systeem als geheel. Nodig is dus een procesdenken in termen van het scheiden en verbinden van autonomie en verbondenheid. In zo'n manier van denken is diagnostiek geen vaststaand model van mogelijke oorzaken en gevolgen, maar een relatiegericht proces waarin werker en cliënt beiden bezig zijn met het zoeken naar verklaringen en met diagnosticeren. Van meet af aan is er sprake van wederkerig interveniëren, ook al in de contactlegging. Daarbij is er vanaf dat moment al sprake van een veranderproces van samen-veranderaars. Dat dialogisch proces wordt in het boek erkend en zou je naar mijn idee consequent in het diagnosemodel moeten doorvoeren.

Henk: Wilfred had het over een overkoepelende theorie en hoe kom je tot keuzes. In mijn proefschrift heb ik veel de elementen die van belang zijn voor een keuze meer benoemd. In een model van handelen ligt het handelen inderdaad niet per definitie vast, maar het handelen voltrekt zich altijd in de dynamiek van de actualiteit van dat moment. Daar is het proefschrift helderder in dan het boek Dynamiek en Diagnostiek. Dat neemt niet weg dat je in het onderwijs altijd met de vraag zit hoe je die ingewikkelde complexiteit gaat voorleggen aan studenten. Daar ben ik nooit uitgekomen.

Zijn wij in de sociale veranderingkunde op zoek naar een overkoepelende theorie? Of moeten wij zeggen dat het ons gaat om een aantal waarden tegen de achtergrond van een tamelijk specifieke ontologie en is dat dan van waaruit wij vervolgens systemisch en handelingsgericht gaan kijken? Dan is het ook interessant om met elkaar te bekijken hoe die zich tot elkaar gaan verhouden. Dat gaat over structuur en actie.

Gerard: Daarmee sluit je aan op wat ik daarnet zei. Voor mij is de vraag: Hoe verloopt dat proces? Daarbij gaat het niet alleen over verbindingen zoeken, maar ook over scheidingen

aanbrengen. Dat zie ik bij Capra terug in wat hij noemt een autopoëtisch systeem. We vallen niet samen met onze omgeving. We beïnvloeden die omgeving en de omgeving beïnvloedt ons. In het kader van onze eigenheid hebben we die omgeving ook nodig om ons te ontwikkelen, zoals een bacteriële cel die ook nodig heeft. Ik denk dat we het over die fundamentele punten wel eens zijn.

Jaap: Ook ik ben heel blij met de complexiteit die verbonden wordt met het handelingsperspectief van de sociaal werker. Er zijn genoeg boeken waarin een poging wordt gedaan om integraal werk en welzijn nieuwe stijl enzovoort te beschrijven, maar het zijn allemaal reducties van het methodisch kader en handelingsperspectief voor de sociaal werker als sociaal verandkundige. Dit boek stijgt daar bovenuit.

Het actorperspectief in het diagnosemodel

Gerard: Maar is er in de oriëntatie op de vraagstelling van het boek nu sprake van een interventiegericht actorenperspectief op veranderen? Zit actordenken verstrengeld opgenomen in het diagnosemodel? De auteurs komen in hoofdstuk 1 tot een diagnostisch model dat ze in de hoofdstukken 2 tot en met 5 op onderdelen uitwerken. Ze zijn hier niet primair op zoek naar (onderliggende) handelingspatronen van actoren, maar naar een empirische configuratie van algemeen geldige oorzakelijke factoren die volgens hen probleemsituaties bepalen. In die taakstelling is het boek mindert interventiegericht dan wel beschrijvend en verklarend. Zo wordt de aandacht voor dynamisch kijken in de eerste drie paragrafen van hoofdstuk 5 vooral gericht op een oorzakelijk denken over het ontstaan van de dynamiek en zien we vervolgens een opsomming van verklaringsfactoren. Vanuit verklaringsdenken en niet vanuit interventiedenken wordt een diagnosemodel opgesteld.

Anderzijds benadrukken de auteurs (p.194) dat een model als systeem niet 'zomaar' functioneert, maar dat er altijd mensen zijn die keuzen maken, verantwoordelijk handelen. Er is kennelijk wel iets aan het systeem (het geheel van persoon-en-situatie) te veranderen (ook in dit systemisch diagnosemodel zelf?), mits je het proces van zelfverandering (zelfreflectie) ook maar een aspect laat zijn van elke omgevingsverandering (en omgekeerd). In de bespreking van het ontstaan van de dynamiek in een configuratie (p.179) wordt dit erkend en worden er twee kenmerken genoemd die bij elkaar horen: ze bewegen zelf en ze kunnen door ons in hun beweging worden beïnvloed.

De organisatie als levend systeem

Dhian: Het systeemdenken zoals dat in dit boek wordt besproken vind ik erg analytisch en weinig dynamisch. Het spoort niet met zoals ik inmiddels tegen systemen en systemisch kijken aankijk. Zonder Fritjof Capra zelf al gelezen te hebben, is mijn opvatting dat systemen werken als soort van 'levende gehelen', en je hen ook zoveel mogelijk als gehelen moet beschouwen. De dynamiek en hun interacties met de omgeving zijn niet of nauwelijks analytisch te isoleren, waardoor de zogenoemde 'grensproblematiek' tussen te onderscheiden systemen van minder belang wordt.

Indien je hiervan uitgaat kun je je afvragen of ook in een systeem niet tot op zekere hoogte sprake is van de logische niveaus van Bateson en Dilts (zie pag 149). Of een systeem ook niet een bepaald bewustzijnsniveau kent? Instituties en organisaties in de systeemwereld (van Habermas), die dus met een specifiek doel zijn opgezet, kun je daarvan verwachten dat zij hun zingeving en identiteit 'verraden' (bijv. in het gebruik van hun discretionaire ruimte), of zijn ze toch aanspreekbaar door een actor van buiten het systeem op hun 'bewustzijn' over

hun gedrag en de effecten op de omgeving. Daarmee kun je een systeem ook als actor gaan beschouwen.

Gerard: De verstrengeling van actor- en systeemdenken wordt in het boek niet systematisch in sociaal-constructieve zin meegenomen en uitgewerkt. Zo lezen we bijvoorbeeld op pagina 48:

De aard van de instelling bepaalt de doelgroep waarop de instelling zich richt, de problematiek waarop de instelling zich richt en ook een aanzienlijk deel van de werkwijze die gehanteerd moet worden.

Naar de organisatie als instelling wordt in deze uitspraak in objectivistische zin gekeken en wordt de structuur losgekoppeld van de actoren. De instelling wordt met deze zin niet als een *levend* sociaal systeem beschreven. Wie zijn die instelling? Wie bepalen dat? We zouden dit kunnen betitelen als een ongenuanceerde beschrijving die even verderop in het boek weer wordt rechtgezet als we lezen:

Instellingen bepalen niet voor de volle honderd procent hoe de sociaal werker in een specifieke situatie moet handelen (p.49).

Interventiegericht (dynamisch) actordenken consequent meenemen in systeemdenken

Gerard: Toch blijf ik me de vraag stellen of het denken in termen van koppeling tussen subject en object als structuurkenmerk wel voldoende wordt meegenomen in het hele boek. Regelmatig lees ik ontkoppelingen tussen systeemdenken en actordenken en het ontbreken van de actor(en) in het systeemdenken. Zo is de relatie tussen mevrouw Todd (zie figuur 2.2, pag. 77) en haar omgeving per definitie nooit eenzijdig van aard zoals de pijlen soms als mogelijkheid suggereren. Mevrouw Todd is altijd bewust of onbewust intentioneel op de omgeving betrokken in een reflectieve wederkerige verhouding tussen actor en systeem (p.78).

Diagnostiek is in een multi-actorenperspectief een handelen, geen vaststaand (hoe dynamisch dan ook) model van een configuratie van mogelijke oorzaken en oplossingen voor problemen. Het is een individueel en relatiegericht proces tussen werker en cliënt waar zij beiden – individueel en met elkaar – bezig zijn met het zoeken naar verklaringen, interpretaties, ervaringen en gedragingen voor de probleemsituatie en hoe daar te komen tot verbeteringen.

Ik lees in het boek echter dat de auteurs een objectiverende toeschouwerspositie innemen. Deze positionering zelf wordt niet verhelderd. We zien deze positionering bijvoorbeeld terug in de dominante terminologie van ‘kijken’: de toeschouwerspositie van buitenaf. Ik zie het in de vele schema’s en figuren met empirisch van elkaar gescheiden elementen welke niet consequent op hun wederkerigheid tussen actor en systeem worden bereflecteerd. We lezen bij de casus mevrouw Todd (p.78):

Het lijkt alsof mevrouw Todd op de systemen geen invloed heeft. Maar... ook wie niet handelt, handelt. Niets doen is ook iets doen. Door geen activiteiten te ondernemen naar bepaalde systemen geeft mevrouw Todd een invulling van haar leven.

Maar kan mevr. Todd 'iets doen' en tegelijkertijd 'geen activiteit ondernemen'? De wederkerigheid tussen haar 'handelen' en de invloeden vanuit het systeem vragen om nadere uitleg.

Een objectiverende wijze van kijken (S-O) wordt ingevoerd als een aparte manier van kijken en deze zienswijze wordt daarna ingebracht in het gesprek met de cliënt (het kwaad is dan al geschied). Dit gebeurt dan, tenzij er sprake is (weer zo'n objectivistische uitspraak) van een aantal inperkende factoren.

Gemis van een uitwerking van het handelingssubject komt ook naar voren in het gebruik van *passieve werkwoordsvorm*. Een klein voorbeeld. Aan het begin van hoofdstuk 6 lezen we dat er in dit hoofdstuk onderzoek wordt gedaan naar de vraag *hoe de diagnose tot stand komt in het gesprek tussen werker en cliënt*. Er staat niet: hoe werkers in dialoog met de cliënt de diagnose tot stand brengen en in een actieve uitwisseling met elkaar een verhaal (re)construeren. Actieve werkwoordsvormen komen vooral in de laatste hoofdstukken zeker wel aan de orde, maar het is en blijft toch vooral een beschrijving van kenmerken, elementen, boodschappen, functies, manieren van werken, soorten van begrenzingen en de gebruikelijke discutabele fasen van het hulpverleningsproces. Het is vooral een van buitenaf beschrijven van het hulpverleningsproces gericht op hetgeen de professional als de deskundige te doen staat. De cliënt als zelf sturende actor wordt niet consequent als een fundamenteel vertrekpunt in het handelen van de deskundige meegenomen.

Gemis van cliënt en soms ook van werker als handelingssubjecten zie ik bijvoorbeeld ook in paragraaf 1.4 over onderliggende waarden. Ik lees hier niets over de eigen waardenopvattingen van de cliënt en van de professional als persoon zelf die het essentieel vertrekpunt zijn van social work. In paragraaf 1.11 benoemen de auteurs dit, maar de beide aspecten staan los van elkaar, onverbonden. En dat beeld zie ik ook terug in par. 3.3.9 (p. 58) in het onderscheid tussen subject-subject relatie en subject-object relatie. Alsof er sprake is van een subject-subject relatie tussen mensen naast een subject-object relatie. Het systeemdenken wordt niet consequent handlingsgericht uitgewerkt. De actor ontbreekt veelal in het systeemdenken.

Positionering van werker en cliënt als veranderaars

Hoewel de auteurs sociaal werk omschrijven als het ondersteunen van mensen in de vormgeving van hun leven (p.11), verschijnt de werker regelmatig als een expert die het probleem van de cliënt diagnosticeert. Hoewel de auteurs dit zeker niet voorstaan, zien we toch een vrijwel vanzelfsprekend lijkende hiërarchische positionering tussen de kennis van de deskundige en de alledaagse kennis van de leek. De auteurs positioneren de werker niet consequent als ondersteuner en facilitator (bescheidener positie) van de zelfverandering van de cliënt (positief vertrekpunt)? Leren leven met 'in de omgeving vastliggende feiten en omstandigheden' is een vorm van zelf-veranderen.

Zowel de client als de professional (met zijn discretionaire ruimte (p.47) worden door de auteurs waargenomen als in principe veranderbekwame wezens, maar tegelijkertijd achten zij het mogelijk dat er mensen zijn die niet nadenken (p.150). Met die veronderstelling kleuren ze het 'nadenken' waar iedereen mee bezig is, meteen vanuit hun eigen opvattingen normatief in (zie aandachtspunt 5). Zoals ze ook beweren dat niet iedereen participeert aan de samenleving (wat doet men dan wel?) en dat niet iedereen zelfredzaam is (p.16). In hoofdstuk 1 wordt gesproken van de mogelijkheid van onoplosbare levensproblemen (p.28),

maar als ik ermee kan leven, is het dan niet opgelost? Vanwaar die behoefte om vanuit een buitenstaanderpositie dan toch te blijven spreken van 'onoplosbare' problemen? Kan er in deze voorbeelden mogelijk sprake zijn van onteigening van zelfregie? Zelfregie kan immers inhouden dat iemand zijn noodlot aanvaardt of er op een andere manier mee omgaat. En met die eventuele activiteit van *aanvaarden* is er een oplossing in zicht. En natuurlijk kan niet iedereen zijn noodlot aanvaarden en zijn er veel problemen in de situatie die mensen alleen niet kunnen oplossen, zoals de auteurs terecht veronderstellen en hebben ze hulp van buitenaf nodig.

Al met al is het interventiegericht actorenperspectief op veranderen slechts ten dele in het boek herkenbaar. Pas in hoofdstuk 6 komt de interventievraag naar voren: hoe we in gesprek met de cliënt – de auteurs noemen dat het voornaamste middel in hun gereedschapskist – kunnen komen tot een diagnose. Het gesprek wordt niet de essentie genoemd, maar de essentie is de dialoog die doelgericht zou zijn (p.213). Maar wie stelt nu die diagnose? In hoeverre doet de cliënt zelf dat? Op verschillende plaatsen wordt er van uitgegaan dat alleen de werker de diagnose stelt. Tegelijkertijd wordt het gezien als een verhaal-(re)constructie tussen werker en cliënt. Verhaalconstructie als middel voor het doel dat de werker een goede diagnose stelt vanuit een dieper zoeken naar begrip van het verhaal van de cliënt (p.229). Tijdens dit vertellen van het verhaal past de werker deze elementen in in het schema van aspecten, sociale niveaus en institutionele kaders. De werker legt relaties tussen de elementen die door de cliënt aangereikt worden..... De deskundigheid die de werker daarmee inbrengt is zijn analytisch vermogen, wetenschappelijke toerusting en praktijkkennis. Het is de dialoog als middel tot verhaal(re)constructie (p.232).

2c. Veranderen als een bewust en onbewust proces

Nelly: Wordt het begrip 'veranderen' in sociaalconstructieve zin zowel toegepast op omgevingsverandering als op zelfverandering van de betrokken actoren, dat wil zeggen op het beïnvloeden van eigen waarnemingen, gedachten, ervaringen en gedrag?

"Zelfverandering" mis ik. Wel wordt dit benoemd als interactie in-en tussen mensen (p. 689 entropie).

Marcel: In eerste instantie leek het dat er in het boek vrij objectiverend wordt geredeneerd. Dit blijkt al uit het bovenstaande. Het gaat sterk over het 'kijken', waaruit de objectivering al blijkt. Er wordt ook dynamische op de verschillende thema's op het niveau van cliënt en instituut. Maar minder in een op verandering gerichte sociaal constructieve zin. Hoewel een sociaal probleem gezien wordt als een probleem die gezamenlijk opgelost moet worden. Hieruit blijkt dan weer wel het sociaal constructieve.

Diagnose als proces

Dhian: Ook ik was erg blij met het boek, vooral door de integraliteit van het kijken, het denkschema, dat mij aansprak. De dynamiek kwam wat mij betreft minder tot zijn recht in het boek. Ik stel mij voor dat de student sociaal werk denkt: Hoe moet ik dat allemaal toepassen?! Welke bril hanteer je? Hoe kun je het dynamisch houden in de breedte van kijken? Daarbij gaat het om een onderzoekende dialoog.

Jaap: Het boek lezend, vroeg ik me af waarom we het boek indertijd niet hebben opgepakt. In 2010 waren we met heel andere zaken bezig. Er wordt nu een ander appèl gedaan op de

positie van de sociaal werker dan tien jaar geleden. Ik vond de verbinding met de regulatieve cyclus, waarbij het woord diagnose mij vanuit de titel op een verkeerd been heeft gezet. Want het is niet een diagnose stellen, maar het is een voortdurend, vanuit analytisch, onderzoekend en nieuwsgierig vermogen, de diagnose die gesteld is ter discussie stellen. Het is veel meer een proces van voortdurend diagnostisch kijken, dan het begrip 'diagnose stellen'. In de opleiding strijd ik ervoor dat de sociaal werker zichzelf moet leren herpositioneren in het institutionele krachtenveld van opdracht verstrekking en opdracht aannemen. Alsof dat de dominante kaders zijn en de legitimatie van je werk is. Daar zou wat mij betreft sociaal werk van binnenuit veel krachtiger in kunnen optreden, om de diagnose behandel combinaties en product gefinancierde contractafspraken met een herdefinitie vanuit dit boek opnieuw op tafel te krijgen.

Proces en inhoud koppelen: veranderen is een inhoudelijk proces

Wilfred: Een belangrijk aspect is dat het in een systeembenadering primair gaat over processen Eigenlijk zijn die het 'onderwerp'. Structuren spelen uiteraard een rol, maar zijn in de systeembenadering niet het uitgangspunt. Terwijl ons denken geneigd is te denken in structuren en entiteiten 'die dan ook nog met elkaar interacteren'. Ook dit aspect komt wel naar voren in het boek, niet toevallig vooral in het hoofdstuk 'Dynamisch kijken', bijvoorbeeld op blz. 179, maar ook hier m.i. als een min of meer terloops vermeld aspect. Ik wil graag benadrukken dat ik denk dat de kern van de systeembenadering is, dat je het niet over entiteiten, processen, relaties of interacties hebt. Op het moment dat je duidelijk wilt maken dat het een continue bewegend net van relaties is, is dat moeilijk in taal te vangen. Dat is ook iets dat Capra uitlegt. De uitdaging is om te beginnen aan te geven wat het proces is. Ik denk bijvoorbeeld dat het wel gebeurt in de familiebenadering van Watzlawick. Hij gaat consequent uit van wat er gebeurt. Het probleem daarvan is dat onze (westerse) taal daar niet geschikt voor is. Je voegt als sociaal werker in en daarmee handel je dus.

Henk (auteur): Als je de verantwoordelijkheden van entiteiten niet onderscheidt, dan kom je bij Watzlawick in de knel met zaken als seksueel misbruik en geweld. Het kon niet anders dan dat je daarom de proceskant met de verantwoordelijkheidskant moet combineren.

Wilfred: Het raakt aan wat Capra in het verlengde van anderen zegt over de samenhang tussen processen en structuren. Dat is heel moeilijk want je kunt moeilijk ontkennen dat er altijd sprake is van interactie of relatie tussen personen.

Jaap: Daarin kun je verschil maken tussen sociaal veranderkundig handelen of het reageren op de situaties waar een ingreep nodig is. Wat ik mooi vind in het boek Dynamiek en Diagnose is dat hij daar wel voortdurend de verbinding in zoekt. Dat het reageren op de situatie niet losgezien moet worden van de potentie die het heeft. Niet alleen de situatie legitimeert wat je doet, ook het voortdurende afstemmen en in contact zijn in dat proces met die omgeving. Daarin zit wat mij betreft het sociaal veranderkundige. Het heeft een ander soort overstijgende benadering nodig dan het methodische kader van de beroepsidentiteit van het sociaal werk.

Gerard: We moeten helder hebben wat we inbrengen in de relatie tot de cliënt. Dat verwijst voor mij naar een inhoudelijke theorie die wel degelijk ook een normatief karakter heeft. Inhoud en proces moeten gekoppeld zijn.

Henk: Anders is de normativiteit eruit en zijn we alleen procesbemiddelaars. Daarvoor hoef je dit werk niet te doen.

3. Sociale oriëntatie

(3a) Het begrip 'sociaal'

Nelly: Hoe wordt het begrip 'sociaal' in deze publicatie omschreven en gehanteerd? Ik weet het niet.

Marcel: Ik zie niet echt een beschrijving van het begrip sociaal. Ik kan de vraag dan ook niet goed beantwoorden.

Gerard: Sociale problemen worden (p.29) breed en in constructieve zin gedefinieerd. Erkend wordt dat sociale problemen niet in strikt objectieve zin bestaan, doordat opvattingen en behoeften over wat wenselijk en niet-wenselijk is mede een probleemsituatie bepalen. Er is hier dus geen sprake van objectivistisch denken, maar van een verbindend denken in de verhouding tussen subject en object. Punt blijft echter dat de cliënt de situatie niet alleen kan beschouwen als wenselijk of onwenselijk, maar ook dat hij gezamenlijke actie niet nodig kan vinden om de situatie te verbeteren. Spreken we dan niet van een 'sociaal probleem'? Hoe is die probleemgerichte invalshoek in overeenstemming te brengen met een dialogisch verandermodel? Worden bij Perlman en bij de auteurs subject/actor en object/systeem toch nog in dualistische zin uit elkaar gehaald? Moeten we in de definitie van een sociaal probleem het psychische, maatschappelijke en systemische karakter niet als inherente (onafscheidelijke) bestanddelen opnemen?

Henk (auteur van het boek): Ik denk dat sociaal werk een deel is van de sociale veranderingkunde, dat de sociale veranderingkunde breder is dan het sociaal werk. Het begrip sociaal had ik meer moeten definiëren. Ik begrijp niet helemaal goed waarom wij dat toen niet gedaan hebben. Ik weet dat we er later discussie over hebben gevoerd in de hogeschool en daar kwamen we niet uit. Daarom hebben we voor de term 'sociaal functioneren' gekozen. Ik denk zelf dat sociale veranderingkunde goed is, omdat we daarin accepteren dat er meerdere definiëringen -ruimer of smaller- gehanteerd kunnen worden, als het gaat om het begrip sociaal. Dat is juist de kracht van de sociale veranderingkunde waarbij je meerdere perspectieven kunt innemen en zien waar je uitkomt.

(3b) Visie op sociaal domein

Een brede en een smalle visie op sociaal domein

Nelly: Is er in de publicatie sprake van een brede visie op het sociale domein van de samenleving of beperkt de visie zich tot de geïnstitutionaliseerde sociale sector? Er wordt behoorlijk breed gekeken, meerdere beroepsgroepen en leef-en systeem-situaties.

Er wordt onderscheid gemaakt tussen 'problemen en moeilijkheden' (p.28). Ik mis dan aandacht voor wat goed gaat, waar de kracht/energie op zit. Wat gaat goed en hoe te versterken? Dat kan beter aansluiten op veranderen vanuit kracht en mogelijkheden

Marcel: Het sociale domein wordt opgevat als het domein van de cliënt en van de instituties.

Jaap: Het sociaal werk wordt in dit boek nog wel heel erg vanuit de positie van hulpverlener gepositioneerd. Het woord 'cliënt' vind ik er veel te vaak in terug. Dat bepaalt de relationele verbinding tussen jou als werker en degene met wie je aan het werkt bent. Ik denk dat we dat in de huidige tijd anders gedefinieerd zouden hebben. Sociaal veranderingkunde is veel breder dan sociaal werk en in die zin denk ik dat het boek een bijdrage kan leveren om interdisciplinair, tussen verschillende disciplines, de aandacht te bundelen om anders te

kijken naar vraagstukken die zich voordoen en er meer vanuit sociaal veranderkundig handelen en optreden. Het boek is niet alleen belangrijk en toegankelijk voor het sociaal werk, maar er zijn veel meer beroepsgroepen die vanuit veranderkundig handelen bij zouden kunnen dragen aan hun eigen positionering in het krachtenveld van de transitie en transformaties, waar we in zitten. Dus ik denk dat het een veel breder publiek kan hebben dan het sociaal werk, sociaal domein.

Gerard: In eerste instantie geven de auteurs een brede visie op het sociaal domein. Die zien we bijvoorbeeld terug in uitspraken als dat ook andere beroepsgroepen en organisaties zich bezighouden met het werkveld van de sociaal werker (p.134). Het sociale aspect speelt een rol in de hele gelaagdheid van de samenleving, zo wordt erkend.

Het sociale domein als veranderkundig systeem wordt in tweede instantie echter beperkt tot de professionele sector van zorg en welzijn: hulpverlening aan individuen en gezinnen, opbouwwerk, residentieel werk, sociale dienstverlening en sociale beleidsvorming (p.38). Het ordenings- en relatiemodel dat in het boek wordt uitgewerkt, is bedoeld voor sociaal werkers (niet voor cliënten). Tegelijkertijd erkennen de auteurs wel dat de mensen die de sociale problemen ervaren zelf ook als mogelijke probleemoplosser een rol kunnen spelen (p.40). Er wordt kennelijk niet van uitgegaan dat ze dat altijd al per definitie doen. Ik verwijst naar aandachtspunt 2.

Wat is een sociaal systeem?

Gerard: Dominant in hoofdstuk 1 van het boek staat onder meer het onderscheid tussen institutioneel systeem en sociaal systeem. Op deze terminologische tweedeling is wel wat af te dingen. Sociale systemen kennen altijd en per definitie zowel een institutioneel (systeem) als een informeel (leefwereld) aspect, zoals de auteurs ook zelf in hoofdstuk 4 aangeven. Juist de verstrengeling van deze beide aspecten is essentieel. Zowel het cliëntsysteem als het dienstverlenend systeem bevatten institutionele en leefwereldaspecten en die verwevenheid is essentieel in elk sociaal systeem en voor het systeemdenken in termen van complexiteit.

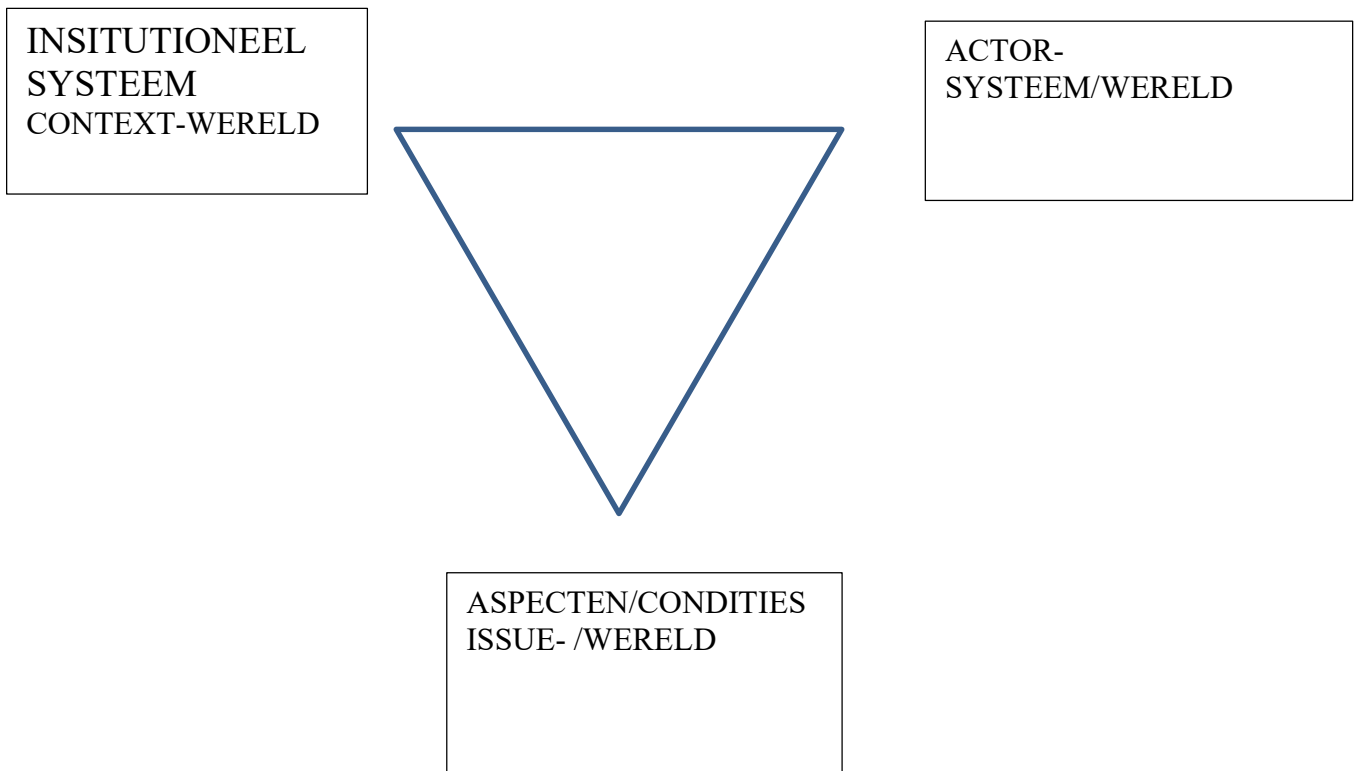
Dhian: Inspirerend integraal denkschema

Het meest inspirerend en bruikbaar vind ik de insteek van <LEREN KIJKEN> en het bijbehorend T-diagram: Institutioneel systeem \leftrightarrow Clientsysteem met haaks op deze dynamiek: de aspecten die voor beiden kanten gelden. Je zou deze drie elementen nu ook kunnen benoemen en (breder) begrijpen als:

- Clientsysteem = (levend) actor-systeem (wereld)
- Institutioneel systeem = context-systeem (wereld) (incl. systeemwereld van Habermas)
- Aspecten = issue-systeem (wereld) (de heersende condities die de dynamische configuratie uitmaken van het vraagstuk/de opgave)

Deze drie elementen tezamen zouden een `integrale denkbil` kunnen vormen om zowel als subject als als object naar de dynamische werkelijkheid te kijken. Immers vanuit de systems view of life zou je kunnen zeggen dat een gedetailleerde analyse en diagnose maken op voorhand weinig zin vol is. Het gaat uiteindelijk om de betekenis die de betrokken actoren aan beperkende condities geven (vgl. burgemeester Halsema, de demonstratie afgelopen

pinkstermaandag en het vervolg daarvan). Om de bijna onvoorspelbare dynamiek te verbeelden zou ik deze drie werelden in een driehoek plaatsen zoals hieronder:

Deze integrale denkbril (gemeenschappelijk voor subject en object) zou ik als een van de bouwstenen willen zien in de sociale veranderkunde. Het diagnostisch kijken is op moment N=1 eigenlijk vooral integraal kijken.

Het vertrekpunt van elke actor zou m.i. dienen te zijn: <INTEGRAAL KIJKEN, en BLIJVEN KIJKEN>. De werkelijkheid verandert immers zo goed als elke minuut....dus we moeten blijven kijken wat er gebeurt en wie welke kant uit beweegt, hoe en waar de dynamiek zich ontwikkelt, en waar een bepaalde dynamische configuratie mogelijk bijv. een tipping point bereikt. En dus nog een actor-zetje nodig heeft.

4. Paradigmatische breedte

(4a) Waarheidsvinding

Nelly: Is er op het gebied van waarheidsvinding sprake van voldoende paradigmatische breedte? Hoe kunnen we deze publicatie plaatsen binnen de drie handelingsparadigma's? Is er op dit punt sprake van één bepaalde oriëntatie of is er in de publicatie sprake van perspectiefwisseling tussen alle drie de paradigma's? De verschillende paradigma's worden wel benoemd, maar niet geconfronteerd met elkaar. Dat zou boeiend zijn, maar wellicht niet het doel van het boek.

Marcel: Ik las de handelingsparadigma's in het boek. Ze werden aangestipt maar niet verder uitgewerkt.

Koppeling aan handelingsparadigma

Gerard: De auteurs geven aan dat ze een breed paradigmatisch kennisbegrip hanteren met verschillende vormen van waarheidsvinding: een relatief waarheidsbegrip, een constructivistische epistemologie en een dialogische methodologie. Een en ander zou consistentier kunnen worden uitgewerkt. Zo zien we in hun definitie van 'diagnose' (p.20) bijvoorbeeld weer een beperking in de kennisbreedte, als we lezen:

De beschrijving van de samenhang tussen ervaren en gesignaleerde problemen, belemmeringen en mogelijkheden, op een bepaald moment, in het licht van een meer wenselijk geachte toestand.

Diagnose wordt niet omschreven als het resultaat van een handelingsproces (onderzoeksproces) samen met de cliënt.

Opmerkelijk is ook de terminologie van 'kijken' dat zo dominant alleen al in de titels van het manuscript naar voren komt. Waarom wordt er niet gekozen voor handelingstermen zoals waarnemen of liever redeneren, denken, reflecteren of ervaren? De hele terminologie suggereert van meet af aan een soort van objectieve toeschouwer die van buitenaf naar de sociale wereld, de mens in zijn context, kijkt. Een empirische toeschouwerspositie die een objectivistisch denken kan verraden.

Ook de vele rijtjes in het boek suggereren afzonderlijke delen die empirisch gescheiden waarneembaar zouden zijn.

Nelly: De rijtjes en de indelingen, daar ontkom je niet aan, maar zodra je het over complexiteit hebt, speelt de vraag op basis waarvan je tot die indelingen komt. Die vraag hangt er voor mijn gevoel boven. Dan kom je uit op het 'onderzoekende kijken' en ik denk dat heel terecht is. Hoe doe je onderzoek als maatschappelijk werker? Het richt zich op maatschappelijk werk, dat kan breder. Dat is ook waar we het met elkaar over hebben. Ik was in elk geval blij met de omschrijving van de complexiteit en tegelijkertijd is het de lastigheid om dat zonder al te veel 'dwingende indelingen' vorm te geven. Omdat het zo compleet is, vormt een goede basis voor het werk..

Een diagnosemodel van denken

Wilfred: De titel *Diagnostiek en diagnose. Diagnostisch kijken in het sociaal werk* roept het beeld op van een moeilijk, specialistisch boek. Iets voor later als het ware. Wellicht zou het boek ook beter 'gelopen' hebben als het simpel *Kijken in het sociaal werk* had geheten. Dat

zou misschien een iets andere inkadering van de materie gevraagd hebben. Dat had gerealiseerd kunnen worden door wat te sleutelen aan de inleiding en de verbindende teksten in het boek, maar voor een deel gaat het hier m.i. ook om een meer fundamentele kwestie. De vraag is hoe blij wij moeten zijn met *diagnostisch* denken in het sociaal werk. In het boek wordt gekozen voor het model van *diagnose*. De omschrijving daarvan kunnen we wel acceptabel vinden, maar we moeten waken voor een rekrutering van een diagnosemodel. Een ander nadeel is dat het diagnosemodel niet handelingsgericht is. Ik geef in mijn stukje een pleidooi om het begrip *assessment* te gebruiken, waar meer de vraag centraal staat: Wat kunnen we doen in deze situatie?

Diagnostiek is een term die doorgaans toch de volgende vooronderstellingen in zich bergt:

- Er is sprake van oorzaken en gevolgen. De gevolgen zijn in deze context zaken die ongewenst zijn en veranderd zouden moeten worden.
- Om te kunnen veranderen moeten de oorzaken gekend worden.
- Veranderen doe je door iets met de oorzaken te doen.

Natuurlijk is deze schematische voorstelling te simpel. In de praktijk werkt het niet op die manier. Dat wordt in het boek dan ook steeds beargumenteerd. En met de definitie op blz. 20 is ook niets mis. En ook blijkt door het hele boek heen uit vele genuanceerde passages dat een simpele opvatting zoals boven geschetst (uiteraard!) niet wordt gehuldigd. En ondanks dat – of juist daardoor – voelt het boek voor mij soms aan als een continue relativering van het bovenstaande diagnose-model.

Ik vraag mij dus af of het niet wenselijker geweest zou zijn het boek vanaf het begin op een systeemtheoretische ondergrond te bouwen. Om vervolgens als centrale vraag te formuleren: *Hoe moet je je het beïnvloeden van veranderen in systemen voorstellen?* (dat kan minder abstract natuurlijk). Om vervolgens te komen op de rol die verschillende vormen van kijken spelen bij het zoeken naar antwoorden op die vraag. In die context functioneert het woord ‘assessment’ dan m.i. beter dan ‘diagnose’.

De kernvraag in het sociaal werk is: Hoe zou de situatie veranderd kunnen worden? Dit aspect ‘zit’ niet in het begrip ‘diagnose’, wel – als het goed is – in het begrip ‘assessment’, dat zich ook richt op het in kaart brengen van mogelijkheden voor verandering. Deze wijze van benaderen zou m.i. in een boek als dit een meer expliciete en centrale rol moeten spelen. Een min of meer terloopse zin zoals op blz. 51:

Sociaal werkers (..) kijken ook steeds naar mogelijkheden, kansen op veranderingen en gezonde elementen in de situatie van cliënten, is mij in dit opzicht te mager.

Dhian: In de werkelijkheid van sociaal veranderen is het m.i. niet mogelijk (meer) om vanuit een statische diagnose te handelen. Ook indien je daarbij het analytisch systeemdenken (o.a. door reductie in subsystemen) van het begin van deze eeuw incorporeert. De waarde van dit overzichtsboek ligt voor mij dan ook vooral in leren kijken naar het geheel en naar de mogelijke dynamiek tussen het subject (sociaal werker/actor) en object (cliënt/actor), waar beiden te maken hebben met de relevante aspecten van het voorliggend issue.

Om de statische connotatie van het begrip diagnose te vermijden, vind ik het beter om te spreken over *integraal leren* kijken te spreken. Daarmee vermijd je ook de indruk dat een actor in staat is (ook een professioneel getrainde actor) om alle systemische verbanden te overzien en de gevolgen van zijn handelen. In de hoofdtitel legt ook de auteur de nadruk op

de dynamiek in wat er gebeurt. Overigens niet in de manier van kijken. Daarvoor is het `verhaal` (h6, pag. 215) nodig en vooral het `gesprek` of `dialogoog` over het verhaal.

Henk (auteur van het boek): Het diagnostiek verhaal is er vrij bewust ingekomen en dat vind ik ook een punt om mee te nemen in onze platformgroep, niet omdat ik zo hecht aan het woord diagnostiek, hoewel het een begrip is dat in de historie van het sociaal werk altijd een rol heeft gespeeld. Zowel in de Amerikaanse, als in de Nederlandse. In de Duitse gebieden wordt het begrip nog steeds gehanteerd, ook in een buitengewoon kritische wijze van de vormgeving van het beroep. Diagnostiek hoeft niet per se in een lineair interventie geïnterpreteerd te worden. Ik merk bij sociaal werkers dat het lijkt alsof wij geen oordeel over de situatie hebben, over waar de crux en de pijnpunten die in de situatie zitten. Alsof onze gedachten daarover alleen maar worden bepaald door wat de cliënt, gebruiker of doelgroep daarover zegt. Ik geloof dat dat niet zo is. Daar wil ik het in de platformgroep nog wel eens over hebben. Ook wij proberen zelf steeds een beeld te vormen over de sociale problemen waar iemand mee worstelt, of een groep, of de samenleving als geheel. Dat is waarom mensen ons vragen, om vanuit ons buitenperspectief, onze ervaring en juist om onze multidisciplinaire wijze van kijken een bijdrage te leveren, opdat zij meer hun eigen situatie begrijpen, zonder dat jij de verantwoordelijkheid over de nieuwe situatie hoeft over te nemen van de ander. Of het nu diagnostiek wordt genoemd of assessment, het gaat erom dat wij iets inbrengen. Gerard Donkers spreekt over de grenzenstellende dialoog waarin hij vanuit zijn kennis over hoe mensen met elkaar samenleven, daar ook grenzen stelt, daar worden andere dingen ingebracht vanuit normativiteit, hij laat mensen daarover met elkaar in debat gaan. Daarom vind ik dat wij daar helder over moeten zijn. Als wij dat namelijk niet doen, dan ondergraaft dat ons vak, want wat hebben wij dan in te brengen?

(4b) Zijnsvisie

Nelly: Is er in de probleemanalyse sprake van voldoende paradigmatische breedte in die zin dat er aandacht is voor zowel natuur (ecologische aspecten), mens (psychosociale en culturele aspecten) als maatschappij (economisch-politieke aspecten) in hun onderlinge interacties? Welke zijnsbenadering heeft hier mogelijk de overhand? Alle genoemde aspecten zijn wel terug te vinden.

Marcel: Hier zit mijn grootste punt. Als ik het boek lees, dan staan mens en maatschappij zeer centraal. De ecologische aspecten komen in zeer beperkte mate naar voren. Ik zou veel meer de mens in het totale ecologische willen plaatsen. Veel meer in verbinding met alles in de natuur. Dat mag ook bij het stuk rond systemische kijken nog veel meer plek krijgen. Ik zou daar aan het begin van het boek ook mee starten.

Handelen als verschijnsel

Gerard: Bij vraag 1 ben ik ingegaan op de aandacht voor complexe interacties tussen de drie werelden van natuur, mens en maatschappij. Nu ga ik wat meer in op de visie van de auteurs op de handelingswerkelijkheid. In hoofdstuk 3 worden in ontologische zin aspecten van het menselijk bestaan onderscheiden. Het zijn geen handelingsaspecten of handelingselementen of handelingspatronen met een epistemologisch karakter, bijvoorbeeld juridisch handelen, cognitief handelen, ecologisch handelen of economisch handelen. Economie wordt bijvoorbeeld dan ook niet als handelingswetenschap gekenmerkt, maar vooral in de middenleer geplaatst als condities.

Wel wordt gewezen op verschillende perspectieven van waaruit je naar het leven kunt kijken, vanuit economisch, fysiologisch, psychisch, sociaal etc perspectief, een multi-perspectivistische manier van kijken. De auteurs wijzen op de onderlinge verbondenheid van die aspecten (p.95). Er is hier uitdrukkelijk sprake van een pleidooi voor samenhang-denken.

In hoofdstuk 2 worden enkele kernbegrippen van systeemdenken uitgelegd. De mens als eenzijdige nadruk op 'bewustheid' is op te vatten als een loskoppeling van het (niet bewust handelende) systeem. Problematisch in de uitleg van het systeemdenken is hier het accent op 'informatie-uitwisseling'. Niet helder is wat informatie-uitwisseling met de omgeving inhoudt. Op pagina 67 wordt als voorbeeld gegeven dat mensen in en uitlopen, vreemde kinderen blijven slapen e.c. Hoezo is dit 'informatie'? Bovendien verwijst de terminologie naar een cognitieve reductie van de levende interacties binnen en tussen systemen. Denk bijvoorbeeld aan de belangrijke uitwisseling van voedsel, afscheiding, lucht e.d. Een bredere terminologie is nodig om dat uitwisselingsproces te kenmerken.

Een ander punt betreft de opvatting dat een 'systeem' hier wordt begrepen als een feitelijke identiteit (een mens, een groep, een organisatie, een gezin) en niet als een (hypothetisch) construct, een manier van kijken naar de werkelijkheid. In de werkelijkheid kun je niet empirisch bewijzen dat er überhaupt ergens een systeem bestaat. Alles kan wel worden begrepen als een systeem. Systeem is een veronderstelde samenhang in en tussen elementen van de werkelijkheid. Noch de bevestiging noch de ontkenning – dat is een niet-systeem - zijn empirisch te toetsen.

(4c) Methodologie

Nelly: Is er in methodologische zin sprake van voldoende paradigmatische breedte. Ligt de nadruk op verbindingen tussen micro-, meso- en macrostrategieën van verandering?

Dat lijkt me wel voldoende aan de orde te zijn gekomen.

Marcel: De drie niveaus van micro-, meso- en macrostrategieën van verandering? komen voldoende naar voren.

Gerard: Methodologisch werken wordt geplaatst tegenover 'zomaar wat doen' (p.17). Maar is die (zelf)bewustheid altijd wel aanwezig en gewenst? Heeft spontaniteit dan geen plaats in de manier van werken? Wat is eigenlijk 'methodiek' en de leer daarvan 'methodologie'? Methodiek verwijst bij de auteurs naar: *Een bijdrage leveren aan de oplossing van sociale problemen als opdracht van sociaal werk*, zo lezen we in de openingszin van de inleiding van hoofdstuk 1. De social worker als oplosser, als de deskundige, als de expert die van buitenaf het probleem oplost? Zo willen de auteurs het toch liever niet zien. Daarom zou ik liever consequent spreken van een ondersteunende en faciliterende rol, een wat bescheidener positiekeuze waarop je de zelfregie van de cliënt met zijn eigen referentiewaarden van gedrag als vertrekpunt neemt. Het vertrekpunt van de auteurs is een focus op moeilijkheden. Iets verderop in het boek wordt de aandacht voor mogelijkheden en kansen wel weer als iets extra's toegevoegd. Waarom keren de auteurs dit niet om? Zit daar een visie achter? En zo spreken zij, zoals gezegd, eerst van 'onoplosbare problemen' (p. 28) waar niets aan te doen valt en dan lezen we in de volgende zin de mogelijkheid van het leren omgaan met gegeven feiten en omstandigheden.

Kijken we naar de paradigmatische breedte van de methodologie, dan leggen de auteurs inderdaad verbindingen tussen micro-, meso- en macroniveau van veranderen. Ook verwijzen ze naar de drie criteria van kwaliteitsnormering van Lambert Mulder en schrijven (p.261):

het gaat in het sociaal werk om het bevorderen van de oplossing van concrete problemen, empowerment en sociale gerechtigheid.

Mulder spreekt bij de derde norm ook over sociale hervormingen op macroniveau.

Wat betreft de *methodologie van onderzoek* spreken ze in hoofdstuk 8 over onderzoek als middel tot kennisvermeerdering ten behoeve van de beroepsuitoefening. De empirische en regulatieve cyclus worden beschreven. Ook benoemen ze twee stromingen in de theorievorming: de nomologische en de interpretatieve stroming. Gesteld wordt dat evidentie (wat is dat eigenlijk?) kan voortkomen uit theorie of uit praktijk. Daarnaast wordt context-based onderzoek als evidentiemethode genoemd en wordt gesproken van handelingsonderzoek. Niet verhelderd wordt wat de rol en bijdrage van het cliëntsysteem in het doen van een dergelijk onderzoek inhoudt.

Wilfred: Gerard heeft gezegd consistentie in het boek te missen. Ik heb dat niet gemist, omdat er allerlei theorieën van verschillend karakter met voor-en nadelen naar voren zijn gebracht. Wat je nodig hebt is een keuze-instrument. Dan kom je op een overkoepelende theorie die je gebruikt om te kiezen welke van die brillen je gaat gebruiken en waarom. Dan moet je je ook continu verantwoorden en kunnen uitleggen als professional en ook naar je client/groep. Waardoor de dynamiek, waarvan Dhian zegt die vaak te missen, een eis wordt. Die zoektocht vind ik ook in het boek van Gerard 'Veranderen in meervoud' waarin hij stelt dat er verschillende groeperingen zijn en allemaal een rol hebben, maar welke rol dan? Dus ik ben eigenlijk op zoek naar een overkoepelende theorie die je kunt gebruiken als keuze-instrument.

5. Normatieve oriëntatie

(5a) Normatieve aspecten

Nelly: Hoe zit het in deze publicatie met aandacht voor normatieve aspecten in het handelen van individuele en collectieve belanghebbende actoren en hun streven naar welke meer wenselijke situatie, c.q. verbetering van de kwaliteit van (samen)leven?

Dat mis ik, dat komt m.i. door de vorm: veel samengevoegde, waardevolle kennis en theorie.

Marcel: De aandacht voor normatieve aspecten zie ik, denk ik, wat minder terugkomen.

Gerard: *In onze benadering willen we een morele positie innemen*, zo lezen we op pagina 21. In hoofdstuk 1 wordt gewezen op de onderliggende waarden van sociaal werk vanuit de IFSW definitie van het social work beroep (p.33). Gewezen wordt op mensenrechten en sociale rechtvaardigheid.

(5b) Aandacht voor normativiteit in het proces

Nelly: Betreft deze normatieve oriëntatie ook de manier waarop er procesmatig met elkaar wordt gestreefd naar verbetering van de situatie? Dat moet uit de praktijk blijken. Het is geen verslag van een praktijkonderzoek .

Marcel: Het stuk van Baart vind ik hierin mooi. De norm is niet altijd dat er gestreefd moet worden naar verbetering. Het er zijn is soms al heel waardevol.

Gerard: De auteurs hebben alle aandacht voor het proces van verhaal(re)constructie in de vorm van een dialoog. Maar hoe normatief geladen is dat proces van kijken en construeren? Kijken, observeren en diagnosticeren kunnen we zien als vormen van zelfregulatie, een waardengeladen handelingspraktijk. Onafhankelijke observatie is onmogelijk. Wat waargenomen of gediagnosticeerd wordt, kan nooit onafhankelijk van de waarnemer of diagnosesteller zijn. Die subject-kant (die zelfsturing) zit er per definitie altijd in en is altijd in het geding. Observeren is een vorm van zelf sturen van zichzelf en de omgeving. Dit normatief geladen handelen wordt niet consequent meegenomen in het diagnose stellen.

(5c) Grenzen stellende dialoog

Nelly: Kunnen we hier spreken van een grenzen stellende dialoog als grondvorm van veranderen? Onderaan pag. 105 wordt dit benoemd.

Nelly: Is er aandacht voor kennis uit natuur-, mens- en maatschappijwetenschappen en voor complexe interacties tussen deze drie werelden? Op pagina 82 lezen we:

Een sociaal werker zal zich hebben te beperken: om het werkbaar te houden is het onvermijdelijk om binnen grote systemen kleinere, subsystemen af te grenzen.

Daarna wordt de beschrijving m.i. te snel vertaald naar 'het gezinssysteem' en vervolgens als boundary probleem naar bestaande indelingen. Daar kunnen we over doorfilosoferen om tot een (nieuwe?) bredere indeling te komen?

Marcel: Voor de grenzen stellende dialoog als grondvorm van veranderen is ruime aandacht.

Gerard: De auteurs verwijzen naar de grenzen stellende dialoog (p. 21/22). Maar waar werken ze dat verder uit? We zouden het kunnen herkennen in de aandacht voor de

discretionaire handelingsruimte van de professional binnen de regelgeving en institutionalisering als begrenzing (p.139). Op pagina 194 vragen de auteurs naar de grenzen in het systeem tussen verstrengeling/verbondenheid en autonomie van delen. Er volgt dan weer een rijtje van afgrenzingscriteria, maar de verstrengeling wordt niet geanalyseerd. Op pagina 237 worden een tiental begrenzings aan de dialoog aangegeven. Of de cliënt deze begrenzings ook erkent, wie die begrenzings stelt en hoe die in de verhaalconstructie worden meegenomen, wordt niet verhelderd. De grenzen worden als objectieve feiten behandeld (p.237).

Henk: Het grenzenvraagstuk vind ik een groot vraagstuk. Ik ben blij dat jullie dat aan de orde stellen. We waren het erover eens dat je bijna van moment tot moment opnieuw moet kijken hoe de configuratie er uit ziet. Dat is niet te doen, omdat je steeds in gesprek met nieuwe groepen, beleidsmakers of wat dan ook bent. Steeds moet je opnieuw proberen te begrijpen: wat zijn de belangen, wat zijn de betekenissen die mensen geven, wat definieer je als een probleem, wie halen ze erbij en wie sluiten ze uit? Er is steeds een dynamische configuratie aan de orde die voor ons de vraag oproept: Gaan we nou de invloed die Piet heeft vergroten in het gesprek dat we nu voeren of gaan we heel uitgebreid op iemands jeugd in of denken we dat dat een manoeuvre is waardoor we niet verder komen op dit moment. Dus als het gaat om grenzen, dan vind ik het heel belangrijk dat we die aan de orde stellen. Want overal tegelijkertijd interveniëren in de complexiteit van 'alles hangt met alles samen' gaat niet lukken. 'Van klein naar groot' vind ik een van de krachten van de andragologie. Is dat in deze tijd nog mogelijk? In onze tijd kon je drie jaar bij een hulpverlener lopen. Hoe kunnen we beredeneerde reducties toepassen en hoe kunnen we die tegelijkertijd zelf onder kritiek stellen, waardoor iemand kan zeggen: Je luistert niet naar mij, want voor mij is die oom Piet ook belangrijk, of die gebeurtenis juist wel heel betekenisvol.

(5d) Explicitering eigen waarde van auteurs

Nelly: Wat zijn in deze publicatie de referentiewaarden van de auteur zelf, wat wil deze aan de wereld verbeteren? Expliciteert hij deze waarden? Op pagina 118 wordt "persoonlijke ethiek" benoemd en in het kader van "levensbeschouwing" gezet. Persoonlijke ethiek is toch breder dan dat?

Marcel: Volgens mij streven de auteurs naar een veel bredere kijken van het sociaal werk. Gerard: Zoals gezegd, willen de auteurs uitdrukkelijk een morele positie innemen, zo schrijven ze. Maar wat is dan hun persoonlijke visie in dit boek? Daar had naar mijn smaak meer bij stilgestaan mogen worden.

6. Onderzoek naar praktische handelingskennis

(6a) Gerichtheid op praktische handelingskennis

Nelly: Is de publicatie gericht op ontwikkeling en fundering van praktische handelingskennis van wat werkt en wat werkt niet om die gewenste situatie te realiseren en hoe men methodologisch gezien dit het beste zou kunnen aanpakken? Daar is geen uitspraak over/ geen keuzes gemaakt.

Marcel: Ontwikkeling en fundering van praktische handelingskennis en hoe men methodologisch gezien dit het beste zou kunnen aanpakken lijkt me niet de doelstelling van het boek.

Gerard: Het boek bevat voldoende casuïstiek, maar is het daarmee voldoende praktijkgericht en gericht op ontwikkeling en fundering van praktische handelingskennis? Ik twijfel.

Allereerst zijn de meeste cases slechts probleembeschrijvingen en analyses van cliënt(systemen) en vaak niet gekoppeld aan beïnvloedingsactiviteiten in het contact tussen werker en cliënt. Het is een beschrijving en analyse van de kant van de werker. Maar klopt deze weergave? Waar zit de beschrijving en analyse van de kant van de cliënt? Feiten en interpretaties van de werker kunnen zo niet worden gecontroleerd. We moeten het maar geloven.

Ik vind de systemische indeling van hoofdstukken in verschillende optieken theoretisch verdedigbaar, maar weinig concreet praktijkgericht van aard. De verschillende perspectieven overlappen elkaar in de praktijk en vragen om allerlei terminologische verwarring. Praktijkgerichtheid doortrekt niet het hele boek. Veranderkundig denken komt pas echt in de laatste hoofdstukken aan bod en dan overwegend in een sociaal-technologisch jasje gegoten. De auteurs kiezen in het boek niet voor een van meet af aan veranderkundige insteek met reflectieve actoren als handelingssubjecten. Zo wordt in hoofdstuk 7 de diagnosestelling geplaatst in een faseschema. Hoewel benadrukt wordt dat het om een cyclisch-iteratief proces gaat, wordt dit theoretisch stadiumbegrip als een voorbepaalde tijdsvolgorde voorgesteld. De interventie wordt ook nog eens als een aparte fase ontkoppeld van het diagnoseproces (p.258). Intervenieren gebeurt in de praktijk kennelijk pas in de vierde fase van het veranderproces.

(6b) Koppeling conditieverbetering en competentieversterking

Nelly: Wordt een conditieverbeterende aanpak hier gekoppeld aan competentieontwikkeling en leren? Niet expliciet.

Marcel: Ik dacht het ook niet.

Gerard: Ontkoppeling tussen handelingscompetenties en condities heb ik bij vraag 4 gesignaleerd in het denken over economie (p.108). Economie wordt niet als handelingswetenschap benoemd, maar vooral als een middelen-aspect: condities ten aanzien van huisvesting, inkomen, werk etc.. Zijdellings worden handelingsaspecten er wel weer bij genoemd. Dezelfde redenering zien we in hoofdstuk 3 ook bij de juridische en fysiologische aspecten. Bij culturele aspecten worden voorgegeven condities op cultureel niveau wel gekoppeld aan hoe mensen handelen (p.121).

Het cultuurbegrip wordt wel eenzijdig verbonden met groepsculturen die ons handelen beïnvloeden (Hofstede). De zelfregie in het geven van betekenissen – dus de invloed van mensen op die groepsculturele waarden, normen en gebruiken – heeft niet de aandacht. Het

gaat dan niet om de vraag *hoe mensen omgaan met de gegeven cultuur*, maar om de vraag *hoe ieder van ons zelf cultuurscheppend bezig is*.

(6c) Welke competenties centraal

Nelly: Welke competenties staan in deze publicatie centraal? Is er aandacht voor zowel cognitieve handelingscompetenties als voor intrapersonlijke en maatschappelijke (interculturele, interpersoonlijke, economisch-politieke en ecologische) handelingscompetenties? Zoals eerder aangegeven, komt het intrapersonlijke wat mager aan bod.

Op pagina 94/95 gaat het over overlevingsgebieden, modaliteiten/ aspecten. Dit doet me denken aan de Zelfredzaamheidsmatrix (ZRM). Dat is m.i. nogal instrumenteel geredeneerd. Dat vraagt om een confrontatie met de praktijk.

Marcel: Het intrapersonlijke komt weinig terug.

Gerard: Handelingsvermogens om eigen leven vorm te geven in relatie tot de omgeving benoemen de auteurs als : het psychisch aspect (p.101). Hoe valt dit te onderbouwen? Het gemis aan aandacht voor de persoon als subject zie ik in hoofdstuk 2 in het gegeven dat de persoon (wel het individu als deel van het geheel) niet als een apart niveau van sociaal functioneren wordt uitgewerkt. Hoewel regelmatig wordt gewezen op het bejegenen van ieder mens als een geheel (holistische mensvisie), wordt het intrapersonlijke functioneren op ervaringsniveau niet structureel in het sociale systeemdenken meegenomen en ingebed. Elders in hoofdstuk 2 lees ik tussen de regels door (pag. 20) dat sommige sociaal werkers zich met name focussen op de intrapersonlijke processen. Alsof dat een keuze zou zijn en geen inherente grondslag van het sociaal werk. In dit hoofdstuk wordt er, zoals gezegd, in een beschrijvings- en verklaringsmodel geredeneerd. Ik mis het competentiedenken als kern van sociale interventie. Dit reflectief veranderdenken is onderbelicht.

(6d) Praktische handelingskennis onderbouw met handelingsonderzoek?

Nelly: Wordt de praktische handelingskennis onderbouwd met behulp van praktijkgericht handelingsonderzoek? Er staan veel voorbeelden beschreven, maar vooral gekaderd als 'clientsysteem', Dat neigt naar therapeutiseren,. Het versmalt. Wel is er voldoende erkenning voor verwevenheid (p.84).

Marcel: Nee, hier is niet echt sprake van. Past ook niet binnen de doelstelling van het boek.

Gerard: Casuïstiek wordt slechts gebruikt om de theorievorming te verhelderen (p.22). Er ligt geen handelingsonderzoek ten grondslag aan het diagnosemodel. In die zin blijft de theorie een abstract model. Het zou goed zijn om dit model in de praktijk te gaan testen.

NAWOORD VAN DE AUTEURS